

Meervoud in de NGT

Verslag van een onderzoek in het kader van OCW subsidie 2003.

*Rita Harder
Corline Koolhof
Trude Schermer*

Meervoud in de NGT

1. Inleiding

In de cursussen Nederlandse Gebarentaal (NGT) die het Nederlands Gebarencentrum ontwikkelt, leren cursisten niet alleen gebaren te maken, maar ook deze gebaren in grammaticaal juiste zinnen te gebruiken en deze zinnen te combineren tot gesprekken en verhalen. De leerdoelen die voor deze cursussen geformuleerd zijn, hebben betrekking op lexicon, grammatica, pragmatiek, voorbereidende oefeningen op het visuele, motorische en expressieve vlak, vingerspellen en informatie over de Dovencultuur. In elke oefening binnen een cursus staan één of meer leerdoelen centraal.

Net als bij andere talen heeft de NGT grammaticale regels voor het combineren van gebaren tot zinnen en van zinnen tot teksten. Voor deze diverse onderdelen van de NGT-grammatica zijn binnen de cursussen oefeningen ontwikkeld waarin de taalregels aangeleerd worden. Cursisten leren bijvoorbeeld mededelende zinnen te gebruiken en vragen te stellen, en localisatie, werkwoordvervoeging en classificatie te gebruiken. Naar de specifieke NGT-taalregels van een aantal van deze grammaticale onderdelen is de afgelopen jaren onderzoek gedaan. De onderzoeksresultaten zijn dan ook opgenomen in de cursussen. De grammatica van de NGT is echter nog niet volledig onderzocht. Eén van de onderdelen waarover slechts zeer summiere informatie voor handen was, is het aangeven van meervoud in de NGT. In de cursussen wordt daarom tot nu toe niet structureel aandacht besteed aan de verschillende manieren waarop binnen de NGT meervoudsvorming plaatsvindt. Daar waar iets met meervoud gedaan wordt, is het altijd in het kader van een ander grammaticaal onderdeel, nooit als zelfstandig onderdeel. Meervoud als zelfstandig deel van de cursussen, geformuleerd als zelfstandig leerdoel en met eigen oefeningen is hard nodig. Vandaar het hier beschreven onderzoek.

In paragraaf 2 zal het onderzoek naar meervoud in gebarentalen besproken worden. Paragraaf 3 betreft een beschrijving van de opzet van het onderzoek en het gebruikte materiaal. In paragraaf 4 en 5 zullen de analyse en de resultaten besproken worden, waarbij zal blijken dat de NGT veel verschillende vormen van meervoudsvorming heeft. Een uitgebreidere bespreking van deze resultaten is te vinden in de bijlage, een document voor de NGT-docenten. Conclusies en verdere suggesties voor onderzoek worden in paragraaf 6 besproken.

2. Meervoud in gebarentalen

Gesproken talen hebben verschillende manieren om aan te geven dat er van iets “meer dan één is”. Uit het brede arsenaal aan mogelijkheden om dit aan te geven, maakt elke taal haar eigen keuze.

Hoewel men bij meervoud in de Nederlandse taal meteen denkt aan de ‘-en’ of ‘-s’ die achter zelfstandige naamwoorden gezet worden, blijkt ook het Nederlands meer manieren te gebruiken. Kijk bijvoorbeeld naar onderstaande zin, waarin woorden (of delen ervan) die iets zeggen over aantal vet gedrukt zijn:

Wij hebben gisteren twintig appels gekocht en hebben nu al de helft opgegeten.

In deze zin wordt gebruik gemaakt van:

- persoonlijk voornaamwoord **wij**, dat laat zien dat het onderwerp in het meervoud staat. Het is niet duidelijk hoeveel mensen het zijn, in ieder geval meer dan één;
- werkwoord **hebben**, dat zich richt naar het onderwerp;
- **twintig**, een “bepaald” telwoord dat het precieze aantal van iets aangeeft;
- **appels**, het meervoudsmorfeem “-s”, dat toegevoegd wordt aan zelfstandig naamwoorden om aan te geven dat er ergens meer dan één van is;
- **de helft**, een zelfstandig naamwoord dat aangeeft dat er ergens de helft van is. Dat deel kan klein of groot zijn, afhankelijk van het totale aantal.

Alleen al in deze zin worden dus vijf verschillende manieren gebruikt om aantal aan te geven. In sommige gevallen kan je alleen zien dat het om het verschil enkelvoud-meervoud gaat, zonder precies de aantallen te weten. In andere gevallen is de informatie over aantal preciezer.

2.1 Onderzoek naar de Nederlandse Gebarentaal

Het enige onderzoek naar meervoudsvorming in de NGT is het onderzoek van twee vormen van meervoud (Nijhoff en Zwitserlood, 1999). Nijhoff en Zwitserlood hebben zich gericht op reduplicatie (herhaling van de beweging) binnen zelfstandige naamwoorden en het gebruik van classificers om meervoud aan te geven. 4 native signers werd gevraagd 28 voorwerpen op in totaal 68 plaatjes in NGT te beschrijven. Deze 68 plaatjes waren als volgt verdeeld over drie soorten:

- 26 items met 1 referent, bijvoorbeeld een boek,
- 22 items met meer referenten die netjes geordend zijn, en
- 20 items met meer referenten die door elkaar liggen of staan.

In de beschrijvingen maakten de proefpersonen gebruik van meervoudsvormen, met name van reduplicatie in zelfstandige naamwoorden en van classificers.

Bij onderzoek naar reduplicatie van gebaren, is het van belang te weten wat de enkelvoudige vorm is, de citeervorm. De onderzoekers bleken hierin veel variaties te vinden tussen de proefpersonen. Ook is een bemoeilijkende factor het feit dat veel gebaren in hun citeervorm al een reduplicatie in de beweging hebben. Bij deze gebaren is het dan moeilijk te zien of het enkelvoud en het meervoud van elkaar verschillen. Nijhoff en Zwitserlood hebben alle herhalingen in de gebaren die uitgelokt zijn door de plaatjes geteld, zowel voor de plaatjes waarop één object staat als voor de plaatjes met meer objecten. Voor elk proefpersoon is het aantal reduplicaties voor enkelvoud vergeleken met het aantal reduplicaties voor meervoud. Hoewel er verschillen te zien zijn tussen de aantallen herhalingen bij enkelvoud en meervoud, konden de onderzoekers geen regelmatig patroon ontdekken. De conclusie van Nijhoff en Zwitserlood op basis van de onderzoeksgegevens is dan ook dat reduplicatie geen productieve manier is om meervoud aan te geven in de NGT. Helaas wordt uit de gegevens niet duidelijk welke gebaren wel en welke gebaren geen reduplicatie kunnen ondergaan. Het is dus niet mogelijk om relaties te leggen tussen de vorm van de gebaren en het al dan niet gereduplicateerd kunnen worden en om zo fonologische restricties te formuleren die van invloed zijn op het gebruik van reduplicatie

In het onderzoek wordt door de proefpersonen veel gebruik gemaakt van classificers. Classifiers zijn handvorm die zich richten naar de vorm van de referenten. Een vlakke handvorm refereert bijvoorbeeld naar voorwerpen die vlak en plat zijn; een vuist

waarbij alleen de wijsvinger uitgestoken is, verwijst naar voorwerpen die lang en smal zijn. De proefpersonen bleken zeer veel classificers in hun beschrijvingen te gebruiken. Dit is inherent aan het uitlokkingsmateriaal dat gebruikt wordt. Op de plaatjes is de precieze locatie van de voorwerpen te zien, waarbij de locaties ten opzichte van elkaar van belang zijn. Gebaarders zullen de nadruk leggen op het beschrijven van deze locaties en zullen daarbij classificers gebruiken. Meervoud in zinnen als “Ik ga drie appels kopen” en “14 dagen geleden was ik ziek”, waarbij de locaties geen rol spelen, zullen daardoor met dit materiaal niet uitgelokt worden. Uit dit onderzoek blijkt dus niet hoe meervoudsvorming in dergelijke zinnen gebruikt wordt.

Algemene informatie over meervoud in de NGT wordt gegeven op de CD-rom “Basisgrammatica Nederlandse Gebarentaal deel 1” (2002). Op deze CD-rom worden de volgende manieren van meervoudsvorming genoemd:

- telwoorden;
- gebruik van de telhand bij een opsomming;
- incorporatie van aantal in gebaren als UUR, WEEK
- herhaling van een classifier of verandering van de handvorm in een classifier.
- herhaling van het zelfstandig naamwoord, met als restrictie dat gebaren die in de citeervorm al een herhaalde beweging hebben, niet herhaald worden voor meervoud

De restrictie die hierboven vermeld wordt is in tegenstelling tot het onderzoek van Nijhoff en Zwitserlood. Dit zou te maken kunnen hebben met hun constatering dat er veel variatie was tussen de proefpersonen bij het gebaren van de citeervorm en dat het heel moeilijk was om verschil te zien tussen de citeervorm en de gereduplicateerde vorm.

2.2 Onderzoek naar andere gebarentalen

Informatie over meervoudsvorming in andere gebarentalen is slechts summier aanwezig en betreft de Amerikaanse Gebarentaal (Baker-Shenk & Cokely, 1980, en Tenny-Boster, 1996), de Israëlische Gebarentaal (Stavans, 1996), de Britse Gebarentaal (Sutton-Spence & Woll, 1998) en de Duitse Gebarentaal (Pfau & Steinbach, te verschijnen). Baker-Shenk & Cokely en Sutton-Spence & Woll geven in een boek over respectievelijk de Amerikaanse Gebarentaal (ASL) en de Britse Gebarentaal (BSL) algemene informatie over meervoudsvorming. De andere literatuur doet verslag van onderzoek naar enkele onderdelen van meervoud in de betreffende talen. Voor alle talen wordt het gebruik van reduplicatie van zelfstandige naamwoorden (paragraaf 2.2.1) en het gebruik van telwoorden (paragraaf 2.2.2) vermeld. Daarnaast wordt gebruik van reduplicatie in classificers (paragraaf 2.2.3), persoonlijke voornaamwoorden (paragraaf 2.2.4) en werkwoorden (paragraaf 2.2.5) gemeld. De manier waarop gereduplicateerd wordt, lijkt op reduplicatie bij zelfstandige naamwoorden. In BSL kan gebruik van twee handen in zelfstandige naamwoorden en in werkwoorden die in de enkelvoudige vorm (de citeervorm) met één hand gemaakt worden ook meervoud aangeven (paragraaf 2.2.6). Ook verandering van de handvorm in classificers, persoonlijke voornaamwoorden en zelfstandige naamwoorden kan gebruik worden om informatie te geven over het aantal referenten waarover gesproken wordt (paragraaf 2.2.7).

2.2.1 Reduplicatie van zelfstandige naamwoorden

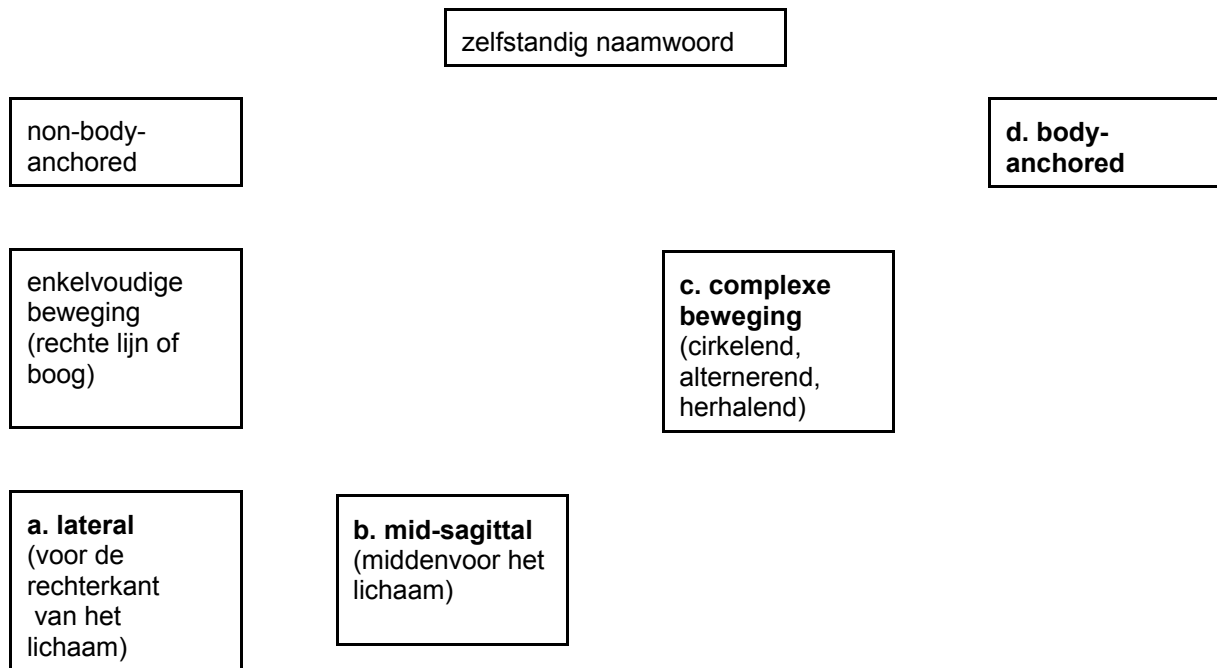
Uit de literatuur over alle vier onderzochte gebarentalen blijkt dat alle gebarentalen gebruik maken van reduplicatie in zelfstandige naamwoorden. Het gebruik ervan is echter slechts bij een beperkt aantal gebaren mogelijk. Voor alle talen behalve de Israëliëse gebarentaal worden fonologische restricties genoemd.

welke gebaren kunnen geredupliceerd worden?: fonologische restricties

Een overeenkomst tussen de bestudeerde talen is de regel dat reduplicatie niet kan voorkomen bij gebaren die in hun enkelvoudige vorm (de citeervorm) al een herhalende beweging hebben. Deze zelfde restrictie wordt ook voor de NGT vermeld op de CD-Rom "Basisgrammatica Nederlandse Gebarentaal". Een andere restrictie die genoemd wordt voor ASL, BSL en DGS heeft te maken met de plaats waar het gebaar gemaakt wordt. Als deze op of vlakbij het lichaam is, kan het gebaar niet geredupliceerd worden. voor ISL worden verder geen fonologische restricties genoemd.

Het onderzoek naar de Duitse Gebarentaal (DGS, Pfau en Steinbach, te verschijnen) gaat het diepst in op de fonologische eigenschappen van zelfstandige naamwoorden en de invloed daarvan op het al dan niet redupliceren als meervoudsvorming. Het onderzoek wordt hieronder wat uitgebreider besproken, omdat uit intuïties van taalgebruikers van de Nederlandse Gebarentaal blijkt dat dergelijke fonologische eigenschappen ook binnen de NGT wel eens van belang zouden kunnen zijn voor het al dan niet kunnen redupliceren van zelfstandige naamwoorden.

Zelfstandige naamwoorden in de DGS kunnen op basis van hun vorm onderscheiden worden in vier types. Het eerste onderscheid is het feit of een gebaar al dan niet bij of op het lichaam gemaakt wordt (non-body anchored versus body-anchored). Bij de groep gebaren die niet op/bij het lichaam gemaakt worden is vervolgens het verschil tussen een enkelvoudige en een complexe beweging van belang. Tot slot is bij de gebaren met een enkelvoudige beweging ook van belang of het gebaar aan een kant van het lichaam gebaard wordt (lateral), of precies middenvoor (midsagittal). Onderstaande boomstructuur geeft een overzicht van de vier types zelfstandige naamwoorden die op basis van bovenstaande punten onderscheiden kunnen worden:

Binnen de DGS kan er geen reduplicatie om meervoud aan te geven optreden bij gebaren die:

- gemaakt worden op/bij het lichaam (groep d)
- een complexe beweging hebben in de citeervorm (groep c)

Slechts de twee groepen met gebaren die niet op het lichaam gemaakt worden en een enkelvoudige beweging in de citeervorm hebben, kunnen geredupliceerd worden. De manier waarop dit gebeurt, is echter verschillend. Bij de gebaren die voor de rechterkant van het lichaam gemaakt worden (groep a), wordt de beweging twee maal herhaald in een opzij gaande beweging. Bij de gebaren die middenvoor het lichaam gemaakt worden (groep b), bestaat de reduplicatie uit het twee maal herhalen van het gebaar op de locatie zelf.

Samengevat zijn de volgende restricties voor reduplicatie gemeld bij de verschillende onderzochte talen:

- niet mogelijk bij gebaren die op of vlakbij het lichaam gemaakt worden (ASL, BSL, DGS)
- niet mogelijk bij gebaren die in het enkelvoud al een herhaling van de beweging hebben (ASL, BSL, DGS, NGT)
- niet mogelijk bij gebaren die in het enkelvoud een complexe beweging hebben (naast herhaling, ook cirkelbeweging of alternerende beweging)

het aantal herhalingen

In de neutrale betekenis van meervoud, waarbij het juiste aantal referenten niet van belang is, wordt in ASL de beweging meestal één maal herhaald, in DGS en ISL één of twee maal, in BSL drie maal. De totale beweging is dan een vloeiende beweging zonder nadruk op de verschillende onderdelen. De beweging verandert, wanneer de gebaardeerder wel nadrukkelijk wil vertellen om hoeveel referenten het gaat. De bewegingen worden dan nadrukkelijk geplaatst en het aantal bewegingen (de

basisbeweging + de herhalingen) geeft het exacte aantal referenten aan. Als in ASL het gebaar bijvoorbeeld twee maal herhaald wordt, waarbij de herhalingen duidelijk van elkaar te onderscheiden zijn, wordt verwezen naar precies drie referenten. Ook voor de andere gebarentalen geldt dat een nadrukkelijke beweging het exacte aantal referenten aangeeft.

2.3 Telwoorden

Telwoorden zijn te onderscheiden in bepaalde (1, 300, 4^e) en onbepaalde telwoorden (veel, verschillende, een paar). Tenny Boster (1996) gaat dieper in op de combinatie van quantifiers (telwoorden) en nouns (zelfstandige naamwoorden). In ASL zijn bepaalde combinaties wel mogelijk en andere niet. Dit wordt bepaald door grammaticale regels. Telwoorden worden meestal vóór het zelfstandig naamwoord gezet. Deze volgorde kan gezien worden als de basisvolgorde. Ook voor BSL en ISL geldt dit. Wanneer er echter nadruk op het aantal gelegd wordt, kan het telwoord achter het zelfstandig naamwoord gezet worden. Zelfs kan het zelfstandig naamwoord helemaal vooraan in de zin geplaatst worden: BOOK I WANT THREE. Dit is te vergelijken met de Nederlandse zin: Van die boeken wil ik er drie. De zin THREE I WANT BOOK is echter ongrammaticaal.

2.4 Classifiers

Zoals al eerder gezegd: classifiers zijn handvormen die zich richten naar de vorm van de referenten. Een vlakke handvorm refereert bijvoorbeeld naar voorwerpen die vlak en plat zijn; een vuist waarbij alleen de wijsvinger uitgestoken is, verwijst naar voorwerpen die lang en smal zijn. Één van de functies van classifiers is om referenten ten opzichte van elkaar te localiseren. De voor meervoud bestudeerde gebarentalen gebruiken dergelijke classifiers allemaal en maken hierbij gebruik van reduplicatie om meervoud aan te geven. Al deze classifiers kunnen gereduplicateerd worden. Baker en Cokely beschrijven voor ASL dat de manier waarop dat gebeurt, hetzelfde is als bij de zelfstandige naamwoorden. Een vloeiende beweging geeft de neutrale betekenis van meervoud aan, of geeft de betekenis “veel” aan, meer dan 3 of 4. Een nadrukkelijk neerzetten van elke herhalende beweging geeft het specifieke aantal referenten aan. Twee maal nadrukkelijk neerzetten verwijst naar twee referenten, en zo verder. De herhaalde beweging van deze classifiers worden telkens op een net iets andere locatie gemaakt.

Wanneer in een ASL-zin met een classifier het exacte aantal van belang is, komen in deze zin een telwoord, een zelfstandig naamwoord en een classifier samen voor. Dan blijkt de volgorde te veranderen. Zoals eerder beschreven is de basisvolgorde binnen een combinatie van een zelfstandig naamwoord en een telwoord: telwoord gevolgd door het zelfstandig naamwoord. Baker en Cokely vermelden voor ASL dat de plaats van een telwoord in de zin verandert als er een classifier gebruikt wordt. De volgorde is dan: zelfstandig naamwoord, telwoord, classifier waarbij het aantal van het telwoord en het aantal van de classifier met elkaar overeen moeten komen. Een voorbeeld hiervan is de ASL-zin: CUP FOUR A-CL^{in a row}-on surface, te vertalen met: “er staan vier bekers op een rij”. De A-classifier refereert aan de vorm van de bekers.

2.5 Persoonlijke voornaamwoorden

Persoonlijke voornaamwoorden in gebarentalen bestaan uit INDEXen. Zij kunnen verwijzen naar aanwezige personen, dieren en voorwerpen of naar locaties in de syntactische ruimte waar personen, dieren of voorwerpen gelocaliseerd zijn. Met een INDEX kan teruggewezen worden naar een specifieke locatie om naar de daar gelocaliseerde referent te verwijzen. Een INDEX functioneert als een “hij” , “zij” , “het” in het Nederlands.

Alleen Baker & Cokely (ASL) en Sutton-Spence & Woll (BSL) beschrijven het gebruik van meervoud in INDEXen. Net als bij zelfstandige naamwoorden en classificers geeft de manier van reduplicatie het aantal aan:

- 1, 2, 3, etc. maal zeer nadrukkelijk een herhaling van de INDEX geeft het exacte aantal aan;
- een vloeiende lijn of boog waarbij niet nadrukkelijk gewezen wordt geeft meerdere referenten aan zonder elk individu te benadrukken en geeft de notie “veel” aan.

2.6 Werkwoorden

Verandering van de vorm in werkwoorden om meervoud aan te geven wordt behandeld door Baker & Cokely voor ASL en Sutton-Spence & Woll voor BSL. In beide talen kunnen dan beweging van werkwoorden herhaald worden om aan te geven dat de handeling meer dan één keer plaats vindt. De manier van herhalen (nadrukkelijk of in een vloeiende beweging) geeft ook bij werkwoorden informatie over het aantal. Bij werkwoorden kan de beweging bovendien nog aanduiden of het onderwerp, lijdend voorwerp of het meewerkend voorwerp in het meervoud staat. Het BSL-gebaar TEACH bijvoorbeeld wordt in het enkelvoud op een plaats gemaakt. In het gebaar I-TEACH-THEM-ALL wordt de beweging herhaald, steeds op een andere locatie. Die verschillende locaties refereren naar meer dan één Object: ik onderwijs meerdere personen. Een vloeiende beweging geeft een groep aan, een beweging waarbij elke herhaling nadrukkelijk gemaakt wordt, geeft aan dat ik hen elk afzonderlijk onderwijs.

2.7 Gebruik van twee handen

Sutton-Spence en Woll beschrijven voor BSL het gebruik van twee handen om meervoud aan te geven. Een gebaar dat in de citeervorm, de enkelvoudige vorm, gemaakt wordt met één hand, kan met twee handen gemaakt worden. Dit kan bij zelfstandige naamwoorden, classificers, persoonlijke voornaamwoorden en bij werkwoorden. De twee handen kunnen gebruikt worden om:

- aan te geven dat het om twee referenten gaat. Elke hand representeert dan één referent. Het werkwoord ASK wordt in BSL in de citeervorm met één hand gemaakt. In een zin als “ik vraag het aan hen allebei” wordt het gebaar ASK met twee handen gemaakt, waarbij de beweging naar de twee personen gericht is.
- aan te geven dat het om een grote groep referenten gaat. In ASL wordt de 1-classifier gebruikt voor lange, smalle voorwerpen, zoals potloden. In de zin FLOOR , PENCIL (2h) alt.1-CI (de potloden liggen overal op de vloer) wordt de classifier met twee handen gemaakt, die alternerend (om de beurt) bewegen. dit geeft aan dat het hierbij om een groot aantal potloden gaat.

2.8 Incorporatie van getal

Een laatste manier om meervoud aan te geven die vermeld wordt, is de mogelijkheid bij verschillende woordsoorten om de handvorm te veranderen. Een INDEX bijvoorbeeld wordt in alle gebarentalen gemaakt met een 1-hand (vuist met uitgestoken duim). Wanneer ook de middelvinger uitgestoken wordt en de INDEX heen en weer gaat tussen de gebaarder en de gesprekspartner, betekent de INDEX "wij-tweeën". Op deze manier kan er door steeds een vinger extra uit te steken gesproken worden over "wij-drieën" etc. Een ander voorbeeld is de 1-classifier. Deze kan bijvoorbeeld gebruikt worden in het gebaar "zich-voortbewegen". De handvorm geeft aan wie of wat zich voortbeweegt. De 1-classifier geeft aan dat het om één persoon gaat, wanneer ook de middelvinger uitgestoken wordt (2-classifier) wordt verwezen naar twee referenten. Twee handen, waarvan de handvorm de 4-CI of de 5-CI is, worden gebruikt om een heel grote groep referenten aan te duiden.

2.9 Conclusie

De verschillende studies geven diverse mogelijkheden aan in gebarentalen om meervoud aan te geven, waarbij verschillende manieren toegepast kunnen worden op de onderscheiden woordsoorten:

- gebruik van reduplicatie in zelfstandige naamwoorden, classifiers, persoonlijke voornaamwoorden en werkwoorden;
- gebruik van bepaalde en onbepaalde telwoorden;
- gebruik van twee handen in zelfstandige naamwoorden, classifiers, persoonlijke voornaamwoorden en werkwoorden die in citeervorm met één hand gemaakt worden;
- verandering van de handvorm in classifiers, persoonlijke voornaamwoorden en zelfstandige naamwoorden.

De regels in de diverse gebarentalen, waaraan deze manieren van meervoudsvorming onderworpen zijn, komen in grote lijnen overeen hoewel er hier en daar verschillen aan te geven zijn.

3. Onderzoek

3.1 onderzoeksvragen

Doel van het onderzoek naar meervoudsvorming in de NGT was te komen tot de beantwoording van de volgende vragen:

1. Welke van de in andere gebarentalen gevonden manieren van meervoudsvorming worden gebruikt in de NGT en welke grammaticale regels gelden daarbij?
2. Welke andere manieren van meervoudsvorming komen er voor in de NGT? Het zou kunnen zijn dat in de literatuur nog niet alle vormen beschreven zijn.

3.2 het materiaal

Binnen het Gebarencentrum zijn verschillende CD-Roms ontwikkeld met lexicon van de NGT. Op een aantal van deze CD-Roms staan voorbeeldzinnen en -teksten waarin de gebaren gebruikt worden. Zonder dat bewust gefocust is op meervoud, worden in deze teksten regelmatig manieren van meervoudsvorming gebruikt. Belangrijk hierbij is het feit dat deze teksten niet zijn opgenomen om meervoudsvorming zelf te laten zien. Immers, dan zou er van te voren nagedacht zijn over de manier waarop het meervoud gebaard zou moeten worden. De hier gebruikte teksten zijn wel overdacht wat betreft de inhoud van de tekst, maar niet wat betreft

het gebruik van meervoud. Daarom kunnen ze als spontaan taalgebruik beschouwd worden wat betreft het meervoud-gebruik.

Op de CD-Rom "Gebaren Informatie en documentatie Systeem" (GIDS) staan ongeveer 1100 gebaren voor ruim 900 begrippen. Daarnaast zijn er zo'n 90 stukken tekst opgenomen, waarin de gebaren gebruikt worden. Deze stukken tekst variëren in lengte van 1 tot ongeveer 5 zinnen en vormen samen ongeveer 20 minuten video. Op de CD-rom "Gebaren voor de Geestelijke Gezondheid" (GGZ) staan ruim 950 gebaren voor begrippen die gebruikt worden binnen de Geestelijke Gezondheid. 17 van deze begrippen worden uitgelegd in de Nederlandse Gebarentaal. Deze stukken tekst vormen samen ongeveer 5 minuten video.

De twee CD-Roms zijn de kern van het spontane taalmateriaal in dit onderzoek. Deze kern wordt aangevuld met teksten op videobanden die behoren bij themacursussen die het Gebarencentrum ontwikkeld heeft, met name de videobanden over sport, tijd en de 2^e wereldoorlog. Op deze videobanden staan huiswerkopdrachten die cursisten thuis moeten maken. Veel van deze huiswerkopdrachten bevatten langere stukken tekst waarin bijvoorbeeld uitgelegd wordt wat de spelregels zijn bij een volleybalwedstrijd, of verteld wordt hoe het in de hongerwinter toeging. De teksten op de videobanden zijn met name gebruikt als aanvullingen op de teksten van de CD-Roms. Als op de CD-Roms niet voldoende voorbeelden gevonden werden van manieren van meervoudsvorming, werden deze gezocht op de videobanden.

Ook op deze videobanden is sprake van taalgebruik dat van tevoren wat betreft de inhoud vastlag, maar niet wat betreft het gebruik van meervoud.

De Presentatoren op deze CD-Roms en videobanden zijn allen dove, ervaren gebarentaalgebruikers. Veel van hen zijn ook ervaren NGT-docenten.

In totaal is in 115 teksten gebruik van meervoud gevonden (op de Gids-CD-Rom 43 teksten, de GGZ-CD-Rom 13 teksten, de videoband "Sport" 23 teksten, de videoband "de 2^e Wereldoorlog" 22 teksten, de videoband "Tijd" 9 teksten en de videoband "Non-manuele markeerders" 2 maal). Zoals al eerder gezegd, is op de videobanden alleen gezocht naar aanvullende voorbeelden. In deze 115 teksten kwam 291 maal een meervoudsvorming voor.

Een laatste onderdeel van het gebruikte materiaal zijn de gebaren op de CD-Roms "Standaard Lexicon Nederlandse Gebarentaal, deel 1". Op deze CD-Roms staan ongeveer 2500 standaard gebaren. Ruim 600 zelfstandige naamwoorden op deze CD-Roms zijn besproken op de vraag of en hoe zij gereduceerd kunnen worden voor het aangeven van meervoud. Deze gegevens zijn vervolgens gerelateerd aan de vorm van de gebaren om te onderzoeken of vorm invloed heeft op het wel dan niet kunnen redupliceren om meervoud aan te geven

4. Analyse

Op basis van de literatuur is gekeken of in de NGT de volgende vormen van meervoud voorkomen:

- gebruik van reduplicatie in zelfstandige naamwoorden, classifiers, persoonlijke voornaamwoorden en werkwoorden;
- gebruik van bepaalde en onbepaalde telwoorden;

- gebruik van twee handen in zelfstandige naamwoorden en in werkwoorden die in citeervorm met een hand gemaakt worden;
- verandering van de handvorm in classificers, persoonlijke voornaamwoorden en zelfstandige naamwoorden (incorporatie van getal).

De gebaren zijn daartoe onderverdeeld in woordsoorten, waarbij per woordsoort gekeken is welke vorm van meervoud mogelijk was en welke grammaticale regels daarvoor gelden. Op deze manier is gekomen tot de volgende indeling van woordsoorten en meervoudsvormen:

1. zelfstandige naamwoorden
 - reduplicatie
 - gebruik van twee handen
 - incorporatie van getal
2. telwoorden
 - bepaalde telwoorden als 1, 2, 300 etc
 - onbepaalde telwoorden als VERSCHILLENDE, VEEL, EEN-PAAR
 - volgorde telwoorden-zelfstandige naamwoorden
3. werkwoorden (inclusief naamwoordelijk gezegde)
 - reduplicatie
 - gebruik van twee handen
4. classificers
 - reduplicatie
 - gebruik van twee handen
 - incorporatie van getal
5. voornaamwoorden (persoonlijke, bezittelijke en aanwijzende voornaamwoorden)
 - reduplicatie
 - incorporatie van getal

Het onderzoek werd uitgevoerd door een dove docent/ontwikkelaar die de NGT gebruikt als moedertaal, en een horende taalkundige die de NGT gebruikt als tweede taal.

De 115 teksten waarin meervoud aangetroffen werd, zijn beschreven in glossen door een. Bij verschillen tussen de notaties is overlegd over de definitieve notatie. Deze gegloste teksten hebben vervolgens als uitgangspunt van de analyse gediend. Meervoudsvorming in deze teksten werd onderverdeeld in bovenstaande 4 categorieën van woordsoorten. binnen deze categorieën is onderzocht welke vormen uit de andere gebarentalen ook gebruikt worden inde NGT en welke grammaticale regels hierbij een rol spelen.

Vervolgens zijn de zelfstandige naamwoorden op de CD-Rom "Standaard Lexicon Nederlandse Gebarentaal" onderzocht op de mogelijkheid van reduplicatie en vervolgens ingepast in het schema dat Pfau en Steinbach voor de DGS hebben opgesteld. Doel was te onderzoeken of dezelfde fonologische restricties op reduplicatie gelden voor de DGS en de NGT.

5. Resultaten

Hieronder zullen de meest belangrijke onderzoeksresultaten besproken worden. Het doel van het onderzoek is om docenten NGT informatie te geven over het gebruik van meervoud in de NGT, zodanig dat zij deze informatie kunnen toepassen tijdens hun lessen en door kunnen geven aan hun cursisten. Daarom is gekozen voor verslaglegging van het meervoudsonderzoek in de vorm van een goed leesbaar informatiestuk voor de over het algemeen dove docenten, voor wie een theoretische verhandeling over een grammaticaal onderdeel te diepgravend zou zijn. Zij zijn gebaat bij duidelijke uitleg met veel voorbeelden.

In het vervolg van deze paragraaf zullen de resultaten van de meervoudsvorming in zelfstandige naamwoorden, telwoorden, werkwoorden, classificers en voornaamwoorden besproken worden.

5.1 zelfstandige naamwoorden

Net als in de andere gebarentalen is binnen zelfstandige naamwoorden het gebruik van reduplicatie, van twee handen en van incorporatie van getal gevonden.

Daarnaast is een andere manier gevonden: het gebruik van de gebaren **PERSOON** en **GEBIED**, respectievelijk om personen aan te geven en om een grote groep aan te geven.

gebruik van reduplicatie

In de teksten werden regelmatig zelfstandige naamwoorden gebruikt die in het meervoud geredupliceerd werden. Ook in de NGT is dus reduplicatie van zelfstandige naamwoorden mogelijk.

Niet alle gebaren worden geredupliceerd. Ook in de NGT blijken fonologische kenmerken van gebaren hierbij van belang. Opvallend is dat deze fonologische kenmerken en hun restricties op de meervoudsvorming niet geheel overeen komen met de indeling die Pfau en Steinbach gemaakt hebben voor de DGS. Om hiervoor meer informatie te verkrijgen zijn ruim 600 zelfstandige naamwoorden op de CD-Rom "Standaard lexicon Nederlandse Gebarentaal" onderzocht. Deze gebaren zijn door de dove en de horende medewerker met elkaar besproken. Zij zijn dus geen onderdeel van spontaan taalgebruik.

In de analyse van Pfau en Steinbach wordt een eerste onderscheid gemaakt tussen gebaren die wel en gebaren die niet op/bij het lichaam gemaakt worden. Gebaren die op/bij het lichaam gemaakt worden, kunnen niet geredupliceerd worden. In de NGT is dat niet zo. In beide groepen zitten gebaren die wel en gebaren die niet geredupliceerd kunnen worden. Het onderscheid tussen enkelvoudige en complexe bewegingen, dat voor de DGS op een lager niveau gemaakt wordt, lijkt voor de gebaren uit de NGT een belangrijker onderscheid te zijn.

Fonologische restricties voor reduplicatie binnen Nederlandse gebaren lijken de volgende te zijn:

- gebaren met een complexe beweging (herhaling, alternerende beweging of draai beweging vanuit de onderarm) in de enkelvoudige citeervorm worden niet geredupliceerd;
- gebaren op of boven de kruin kunnen niet worden geredupliceerd.

Daarnaast zijn er nog andere groepen gebaren die geen reduplicatie ondergaan:

- gebaren voor lichaamsdelen. Deze gebaren bestaan meestal uit een B-hand of een 1-hand die het lichaamsdeel aanraakt. Als er maar één zo'n lichaamsdeel is, kan het niet meerdere keren aangeraakt worden. Wel natuurlijk kunnen de gebaren OOG, OOR, ARM, TAND enzovoort herhaald worden, omdat we daar twee (of zelfs meer) lichaamsdelen van hebben. De herhaling is dan op het andere oog, oor etc.
- gebaren voor beroepen. Veel van deze gebaren worden in het enkelvoud al gevolgd door het gebaar PERSOON. Dat is het geval als het eerste deel een gebaar is dat bijvoorbeeld al een andere betekenis heeft, bijvoorbeeld bij PSYCHOLOG. Dit gebaar is een samenstelling van de gebaren PSYCHOLOGIE en PERSOON. Of bijvoorbeeld bij het gebaar LEERKRACHT, dat een samenstelling is van de gebaren LES en PERSOON. Het gebaar PERSOON wordt alleen maar gebruikt als het eerste deel dus iets anders betekent. Bij de gebaren DOKTER, ZUSTER, CONCIËRGE en DIRECTEUR hoeft het dus niet in het enkelvoud. In het meervoud worden de gebaren gevolgd door het gebaar PERSONEN.
- gebaren die door herhaling hetzelfde eruit gaan zien als de werkwoorden waar ze bij horen. Als bijvoorbeeld het gebaar FIETS herhaald zou worden, zou het het gebaar FIETSEN worden. Hetzelfde geldt onder andere voor de gebaren FANTASIE (met FANTASEREN), KAM (KAMMEN), DOUCHE (DOUCHEN) en TELEFOON (TELEFONEREN).
- gebaren waarvan de vorm een relatie heeft met de handeling die uitgevoerd kan worden met het voorwerp. Het gaat hierbij om gebaren als KWAST (het vasthouden ervan), OVEN (het opendoen), SOK, SCHOEN, KAR en de samenstellingen waarbij steeds het tweede deel een relatie met de handeling heeft: FLOPPY (het in de computer doen), KOELKAST (het opendoen) en KOFFIEZETAPPARAAT (de kan erin zetten).
- samenstellingen waarbij het laatste deel geen relatie heeft met de referent in zijn geheel. Het tweede deel van het gebaar SINTERKLAAS bijvoorbeeld is het gebaar voor de staf. Dit heeft niets te maken met de Sinterklaas zelf. Ook bij WEEGSCHAAL is dit zo: het tweede deel is de wijzer van de weegschaal, die uitslaat. Hetzelfde geldt voor de samenstellingen FLOPPY, KOELKAST en KOFFIEZETAPPARAAT uit de vorige groep hebben niets te maken met de vorm van de referent. Deze gebaren vallen dus in groep 7 en 8.

Alle andere gebaren kunnen reduplicatie ondergaan om meervoud aan te geven.

De manier van herhalen

Niet alle gebaren worden op dezelfde manier geredupliceerd. Ook worden gebaren niet altijd geredupliceerd. Hierbij spelen persoonlijke variatie en localisatie een belangrijke rol. Mogelijk is ook het aantal lettergrepen in de gesproken component van invloed op het aantal herhalingen. Gebaarders zouden het aantal herhalingen kunnen aanpassen aan het aantal lettergrepen dat uitgesproken wordt. Helaas hebben we in ons onderzoek daar niet voldoende gegevens voor kunnen verzamelen. Dit zou in een ander onderzoek verder uitgezocht moeten worden.

Uit het onderzoek van Nijhoff en Zwitserlood blijkt al dat er in het enkelvoud veel variatie is tussen gebaarders wat betreft het aantal keren dat ze een gebaar maken.

Het gebaar DAG bijvoorbeeld kan je op verschillende manieren gemaakt zien worden. Sommige mensen tikken de wang 1 keer aan, anderen doen het twee keer, heel klein en weer anderen maken eerst contact met de wang en bewegen de hand daarna naar voren. Ook uit onze gegevens blijkt de persoonlijke variatie groot.

Een andere belangrijke invloed is het feit of gebaren wel of niet gelocaliseerd kunnen worden. Met name als dit het geval is, gebruiken gebaarders vaak de herhaling om de referenten in de syntactische ruimte te localiseren. Op deze manier kan er terug verwezen worden naar de referenten. Gebaarders blijken met name herhaling voor meervoud te gebruiken als dit localiseren van belang is. Als ze de referenten niet willen localiseren en er staat bijvoorbeeld een telwoord bij, dan is het niet noodzakelijk een zelfstandig naamwoord in het meervoud te zetten.

Als zelfstandige naamwoorden gereduplicateerd worden om meervoud aan te geven, dan wordt de beweging meestal één of twee keer herhaald. Bij gebaren die op of bij het lichaam gemaakt worden is die herhaling op dezelfde plaats. Bij gebaren in de neutrale ruimte wordt de herhaling meestal steeds op een iets andere locatie gemaakt naast elkaar. Hierbij speelt de visuele weergave in de werkelijkheid een belangrijke rol. Alinea's en zinnen bijvoorbeeld staan in de werkelijkheid onder elkaar. De herhaling van deze gebaren gebeurt dan ook steeds een beetje lager. Het is niet altijd nodig om gebaren te herhalen om meervoud aan te geven. Als er bijvoorbeeld een telwoord in de zin staat, is herhaling niet noodzakelijk. Wel wordt herhaling op verschillende locaties altijd gebruikt wanneer de gebaarder deze locaties nodig heeft om op een later moment in het verhaal of gesprek naar terug te verwijzen.

Gebaren kunnen ook heel bewust een aantal malen herhaald worden om het precieze aantal aan te geven. Dit wordt dan gedaan om nadruk te geven op het precieze aantal. Het gebaar wordt dan als het ware meer "neergezet" op een locatie en laat niet die vloeiende beweging zien.

gebruik van twee handen

Een aantal gebaren dat in de enkelvoudige vorm met één hand gemaakt wordt, kan met twee handen gemaakt worden om meervoud aan te geven. Dit betreft met name gebaren als OOR en OOG die lichaamsdelen noemen, maar ook gebaren als DING en ONDERDEEL. Als beide handen de beweging maken van de citeervorm van het gebaar, als dus in feite het enkelvoudige gebaar twee maal gemaakt wordt, geeft dit aan dat het om twee referenten gaat. Als de herhaling van de beweging zeer duidelijk en nadrukkelijk herhaald wordt geeft het aantal herhalingen het precieze aantal referenten aan: twee keer (voor de twee handen) het aantal herhalingen.

Als de herhaling een vloeiende lijn of boog is, geeft het gebruik van twee handen aan dat het om veel meer referenten gaat dan wanneer deze reduplicatie met een hand gemaakt zou zijn.

incorporatie van getal

Bij een aantal gebaren kan de handvorm veranderen om het aantal aan te geven. Het aantal uitgestoken vingers geeft dan het juiste aantal aan. Meestal hebben deze gebaren met tijd te maken:

- EEN-UUR, TWEE-UUR, DRIE-UUR enz.,
- EEN-WEEK (1-hand, palm naar beneden, vingers naar voren, beweging naar beneden), TWEE-WEKEN, DRIE-WEKEN enz.,
- OVER-EEN-WEEK, OVER-TWEE-WEKEN, OVER-DRIE-WEKEN enz.,
- OM-DE-TWEE-DAGEN, OM-DE-DRIE-DAGEN

Maar ook bij gebaren als STREEP en vroeger GULDEN geeft het aantal uitgestoken vingers het precieze aantal strepen en guldens aan.

de gebaren PERSOON en GEBIED

Het gebaar PERSOON wordt veel gebruikt in bijvoorbeeld beroepen. In gebaren als VERTEGENWOORDIGER, CHAUFFEUR, SCHRIJVER, AUDIOLOOG en BEGELEIDER wordt er een werkwoord gebaard, gevolgd door het gebaar PERSOON. Dit gebaar kan door herhaling in het meervoud gezet worden en afhankelijk van de manier van herhalen de neutrale betekenis van meervoud of het specifieke aantal referenten aangeven.

Het gebaar GEBIED wordt gemaakt met een 5-hand (een vlakke hand met gespreide vingers) die voor het lichaam een halve of hele cirkel maakt. Dit gebaar wordt gebruikt om ruimtes aan te geven als kamer, buurt en streek. Het blijkt echter ook gebruikt te worden als aanduiding van een grote groep mensen of dieren. Het gebaar gebruikt dat de referenten aanduidt, bijvoorbeeld NEDERLANDS of ZWAAN, wordt gevolgd door het gebaar GEBIED. Dit is dan te vertalen met “het Nederlandse volk” en met “een grote groep zwanen”. Het gebaar wordt ook in de samenstelling VOLK gebruikt, waarbij het eerste deel van de samenstelling het gebaar MENS is.

5.2 telwoorden

Telwoorden geven een bepaald aantal (1, 2, 3) of een onbepaald aantal (verschillende, weinig, veel) referenten weer. In de NGT staan de telwoorden over het algemeen voor het zelfstandig naamwoord. Het gebaar VERSCHILLENDE is hierop een uitzondering. Dit gebaar wordt achter het zelfstandig naamwoord gemaakt waar het bij hoort.

Uitzonderingen op de basisregel “telwoord voor zelfstandig naamwoord” komen voor in het materiaal. Als er bijvoorbeeld een classifier in de zin staat die naar dezelfde referent verwijst als het telwoord, zal het telwoord in de meeste gevallen tussen het zelfstandig naamwoord en de classifier geplaatst worden. Ditzelfde verschijnsel is ook gerapporteerd voor ASL. Ook als er nadruk op het telwoord gelegd wordt, kan het telwoord na het zelfstandig naamwoord geplaatst worden.

in tegenstelling tot de Israëlische en Duitse Gebarentaal kan een zelfstandig naamwoord in de NGT na een telwoord wel gereduplicateerd worden. In de NGT blijkt het dus wel mogelijk om twee vormen van meervoud na elkaar te gebruiken. Het is echter niet noodzakelijk.

Het telwoord wordt gebruikt zowel bij gebaren, waarbij de reduplicatie niets laat zien over het precieze aantal referenten, als bij gebaren waarbij dit wel het geval is. Bij de

laatste groep zou het telwoord dan eigenlijk niet nodig zijn. Het kan dan extra nadruk op het aantal aangeven.

5.3 werkwoorden

Reduplicatie bij werkwoorden wordt gebruikt om meervoud aan te geven bij onderwerp, lijdend voorwerp en meewerkend voorwerp. Door de beweging van een gebaar te herhalen kan duidelijk gemaakt worden welk van deze zinsdelen in het meervoud staat. Reduplicatie voor dit doel wordt gebruikt bij directionele en locatieve werkwoorden. In de zin “Het meisje geeft de jongens een lolly” wordt de beweging van het gebaar GEVEN herhaald naar verschillende locaties toe. Op deze manier wordt duidelijk dat het meewerkend voorwerp (de jongens) in het meervoud staat. Een herhaalde beweging naar steeds dezelfde locatie zou betekenen dat het meisje meerder lolly’s aan één jongen geeft.

Reduplicatie werkt bij werkwoorden hetzelfde als bij zelfstandige naamwoorden: een nadrukkelijk herhalen van de beweging geeft het precieze aantal referenten aan. Een herhalen in een boog of lijn-beweging geeft meervoud in het algemeen aan, zonder dat van belang is wat het precieze aantal referenten is.

Ook duratief aspect in werkwoorden bestaat uit een herhaling van de beweging. Onderscheid tussen duratief aspect en meervoud wordt gemaakt door de gesproken of orale component. Bij duratief aspect wordt de stam van het gesproken woord even veel keren herhaald als het aantal herhalingen van de beweging (bijv. geef-geef-geef). Bij meervoud is dit niet het geval, daar wordt het slechts een maal uitgesproken. Als in de meervoudsvorm bovendien een boog-beweging zit om aan te geven dat er aan heel veel mensen gegeven wordt, gebruikt de gebaarder de orale component “pffff”.

Ook bij werkwoorden is het mogelijk om twee handen te gebruiken en zo aan te geven dat het om twee referenten gaat of dat het om heel veel referenten gaat.

5.4 classifiërs

Classifiërs die gebruikt worden voor het localiseren en zich voortbewegen van personen, dieren en voorwerpen, kunnen in het meervoud gezet worden op dezelfde manier als zelfstandige naamwoorden: door middel van reduplicatie en gebruik van twee handen. Daarnaast kan ook informatie over meervoud gegeven worden door middel van incorporatie van getal. De 1-classifier bijvoorbeeld, die verwijst naar referenten die lang en smal zijn, kan twee keer herhaald worden op locaties vlak bij elkaar om aan te geven dat er drie personen naast elkaar staan. Dit kan echter ook door niet alleen de wijsvinger uit te steken, maar ook de middelvinger en ringvinger. Op deze manier steken drie vingers uit: ook deze handvorm geeft aan dat er drie referenten naast elkaar staan.

5.5 voornaamwoorden

Persoonlijke en aanwijzende voornaamwoorden bestaan in de NGT uit INDEXen, wijsgebaren die de functie van de Nederlandse woorden “ik”, “hij” etc. vervullen. Met deze INDEXen kan gewezen worden naar aanwezige personen, dieren en dingen, maar kan ook gewezen worden naar een locatie in de syntactische gebarenruimte. Door bijvoorbeeld het gebaar MEISJE te laten volgen door een INDEX naar een locatie in de ruimte, heb je het meisje een vaste plaats gegeven. Als je opnieuw wijst

naar die vaste plaats, bedoel je het meisje. Deze INDEXen functioneren dus als de persoonlijke voornaamwoorden in het Nederlands. De INDEXen kunnen op dezelfde manier gereduceerd worden als de werkwoorden en classifiers. Ook kunnen de handvormen veranderd worden om bijvoorbeeld WIJ-TWEEËN, JULLIE-DRIEËN aan te geven.

De bezittelijke voornaamwoorden VAN-MIJ, VAN-JOU, VAN-HAAR etc. worden gemaakt door een B-hand met de palm wijzend naar de bezitter. Door de locaties te veranderen kan het gebaar in het meervoud gezet worden.

6. Conclusie

Geconcludeerd kan worden dat alle in andere gebarentalen gevonden vormen van meervoud ook in de NGT gebruikt worden:

1. gebruik van reduplicatie in zelfstandige naamwoorden, classifiers, voornaamwoorden en werkwoorden;
2. gebruik van bepaalde en onbepaalde telwoorden;
3. gebruik van twee handen in zelfstandige naamwoorden en in werkwoorden die in citeervorm met een hand gemaakt worden;
4. verandering van de handvorm in classifiers, voornaamwoorden en zelfstandige naamwoorden (incorporatie van getal).

In tegenstelling tot wat Nijhoff en Zwitserlood concluderen, kan gesteld worden dat reduplicatie bij zelfstandige naamwoorden een productieve manier is om meervoud aan te geven. Misschien wordt hun conclusie veroorzaakt door het beperkte aantal gebaren dat zij onderzocht hebben en door het feit dat zij geen fonologische eigenschappen van de gebaren bij hun onderzoek betrokken hebben.

Uit een vergelijking met het onderzoek van Pfau en Steinbach blijkt dat elke taal zijn eigen set fonologische kenmerken gebruikt om bepaalde structuren mogelijk te maken. Terwijl in de DGS een eerste indeling van gebaren gebaseerd op locatie aangeeft of gebaren wel of geen reduplicatie kunnen ondergaan, lijkt bij de NGT de soort beweging in een gebaar de belangrijkste indicator te zijn voor al dan niet reduplicatie-gebruik.

Gegevens die betrekking hebben op de mogelijke invloed van de gesproken component op het aantal herhalingen in een gebaar, zijn te weinig in aantal om uitspraken te kunnen doen over deze invloed. Nader onderzoek is nodig naar de wijze waarop met name het aantal lettergrepen in de gesproken component van invloed is op het aantal herhalingen van de beweging.

Literatuur

Baker-Shenk, C, & D. Cokely 1980), American Sign Language, a Teacher's Resource Text on Grammar and Culture. Washington DC: Clerc Books

Harder, R. (2003), Meervoud in de NGT. Interne publicatie van het Nederlands Gebarententrum.

Nederlands Gebarententrum (2002), Basisgrammatica Nederlandse Gebarentaal deel 1. CD-rom, gemaakt door Taalwetenschap, Faculteit der Geesteswetenschappen, Universiteit van Amsterdam.

Pfau, R. & M. Steinbach (te verschijnen), Plural formation in German Sign Language: Strategies and constraints. Te verschijnen in: Leuninger, H. (ed.), Linguistische Berichte. Special Issue.

Stavans, A. (1996), One, two or more: the expression of number in Israeli Sign Language. In: Edmondson, W.H. & R.B. Wilbur (eds.), International Review of Sign Linguistics, vol. 1, 95-114.

Sutton-Spence, R. & B. Woll (1998), The Linguistics of British Sign Language. An introduction.

Tenny-Boster, C. (1996), On the Quantifier-Noun Phase Split in American Sign Language and the structure of quantified noun phrases. In: Edmondson, W.H. & R.B. Wilbur (eds.), International Review of Sign Linguistics, vol. 1, 159-208.

Zwitserlood, I. & S. Nijhof (1999), Pluralization in Sign Language of the Netherlands (NGT), in: Don, J. & T. Sanders (eds.), OTS Yearbook 1998-1999. Utrecht: Uil OTS, 58-78.